

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

**ACTA IUVENUM
SECTIO ARCHAEOLOGICA
TOMUS I.**

**SZEGED
2013**

A kötet az
SZTE BTK Régészeti Tanszékének
a kiadványa

Főszerkesztő
Révész László

Szerkesztette
Pintér-Nagy Katalin – Takács Melinda

A tanulmányokat lektorálta
B. Tóth Ágnes, Hatházi Gábor, Kulcsár Valéria, Marcsik Antónia,
Révész László, Wolf Mária

Nyelvi lektor
Kulcsár Valéria

ISSN 2064-1222

© a szerzők 2013
© a szerkesztők 2013

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ [Révész László]	7
SZEBENYI TAMÁS: Pecsételt kerámia Üllő 5. lelőhely szarmata telepéről	9
MIHÁCSI-PÁLFI ANETT: Avar kori torzított koponyás temetkezések a Tiszántúlon ...	32
FEKETE LÁSZLÓ: Újabb régészeti adatok a Bódva völgyének avar kor végi történetéhez	53
KATONA-KISS ATILLA: Vázlat a Volga–Urál-vidéki oguz elit-kurgántemetkezések jellemzőihez (10–11. század)	78
VARGA ZSUZSANNA: Honfoglalás kori temető Csongrád–Vendelhalmon	105
BÍRÓ GYÖNGYVÉR: Árpád-kori teleprészlet Jászfényszaru–Szőlők-alján	144
VADÁSZ EMESE: Egy különleges fegyvertípus. Adatok a másfélkezes kardok hazai történetéhez	172
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	198

Árpád-kori teleprészlet Jászfényszaru–Szőlők-alján

1. Bevezetés

Dolgozatom témáját egy Árpád-kori teleprészlet két házcsoportjának, illetve ezen objektumok leletanyagának elemzése képi.¹ A települést Jászfényszaru–Szőlők-alján Kertész Róbert vezetésével tárták fel, és már a nagy mennyiségű leletanyag első szemrevételezésénél kiderült, hogy több olyan kerámiatípus, illetve díszítési forma is szerepel az anyagban, amelyek keltezési, tipológiai vitákat válthatnak ki. Ebből eredően végleges eredményekkel csak a teljes anyag feldolgozása után számolhatunk, kiváltképp igaz ez a településszerkezetet illető kérdésekre. A most tárgyalt település bonyolult, Árpád-koron belül is többretegű mivolta indokolta, hogy a feldolgozás módszertanát egy dolgozat keretében, az objektumok kisebb, de jellegzetes csoportján kikristályosítsam. A fémanyag mennyisége elenyésző, és igen kevés tárgy (például sarkantyú) bír keltező értékkel, így az objektumok korának meghatározására a bőséges kerámiaanyag, illetve ennek archeometriai vizsgálata ad lehetőséget. A leletanyag régészeti datálása mellett fontos szerepet kaptak az egyes objektumok szuperpozíciói, valamint ezek térinformatikai kiértékelése.

2. A lelőhely bemutatása

Jászfényszaru városa Jász-Nagykun-Szolnok megye ÉNy-i csücskében, Jászberénytől légvonalban 16 km távolságra fekszik [1. tábla 1]. Folyóvizei nagyban meghatározták a települési viszonyokat, amint azt már Palugyai Imre megfogalmazta: „Földe homokos, sovány, mocsáros, s nagy része a Zagyva s Galga kiöntéseinek kitéve lévén, vagyonosságra s népességre nem igen emelkedhetett...”² Ennek ellenére a mai Jászfényszaru területét már az őskortól kezdődően lakták. A vizenyősebb, áradások

¹ Köszönöm Kertész Róbertnek, hogy mint ásatásvezető a Szőlők-alja lelőhelyen feltárt leletanyagot feldolgozásra és közlésre átengedte. Köszönettel tartozom Wolf Máriának, akire mindig számíthattam, bármilyen kérdés merült is fel, és aki mindent megtett, hogy a feldolgozó munka kezdetét vehesse és a dolgozat létrejöhesse. Köszönöm Langó Péternek, hogy a lelőhellyel és Jászfényszaruval kapcsolatos összes fellelhető információt a rendelkezésemre bocsátotta, illetve hogy az általa gyűjtött jászfényszarui lelőhelyek legfrissebb kataszterét felhasználhattam. Köszönöm Mucsi Lászlónak a térinformatikai kérdésekben nyújtott pótolhatatlan segítségét. Köszönöm Fintor Krisztiánnak a kerámiavizsgálatok során nyújtott önzetlen segítségét és türelmét. Raucsik Bélának a röntgen-pordiffrakciós mérések elvégzéséért és kiértékeléséért tartozom köszönettel. Szilágyi Veronikának köszönöm az archeopetrográfia terén nyújtott segítségét.

² PALUGYAI 1854, 134.

alkalmával veszélyeztetett területekből kiemelkedő homokhátak több évezreden keresztül megfelelőnek bizonyultak az emberi megtelepedésre, és ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az eddig napvilágot látott lelőhelyek sokasága.

Jászfényszaru neve legkorábban „*Fennuszarú*” alakban tűnik fel Zsigmond király 1433. évi oklevelében.³ Nevének eredetére már sokféle magyarázat született, többek között egyesek Lehel kürtjével kapcsolják össze a név „-szaru” tagja miatt. Fodor Ferenc összefoglalásában jól végigkövethető a névalakok és eredeztetések változatossága,⁴ így ezekre nem térek ki. Fontos azonban megemlíteni, hogy a település keletkezésének időpontja is kérdéses. Bár a helység területéről korábbi régészeti korszakokból is ismertek emlékek, a középkorban nem lakták folyamatosan. Erre utal egy 1279-es oklevél is, amely szerint Kér⁵ akkoriban Hatvannal volt határos, így Fényszaru még nem létezhetett.⁶ Meglehet, a vidéket természeti viszonyai miatt sem lakták ebben az időszakban, azonban a jászok betelepülésekor fontos szerepet kapott Fényszaru, és a legészakibb szálláshelyükké vált.⁷ A történeti források alapján tehát Fényszaru keletkezését illetően 1279 *terminus post quem*-ként szolgálhat. Ám ha nem is kapcsolhatók össze ezzel a névvel, településekre utaló lelőhelyek ismertek erről a területről már az ezt megelőző időszakból is. A terepbejárások alkalmával talált kerámialeletek alapján több 11–13. századi települést is valószínűsíteni lehetett a mai Jászfényszaru területén.⁸

A most tárgyalt lelőhelyet korábban Jászfényszaru–Samsung parkoló néven tartották nyilván, majd a feltárás során a Jászfényszaru–Szőlők-alja nevet kapta, melyen Kertész Róbert vezetésével folyt megelőző feltárás 2007-ben [1. tábla 2]. Az ásatás megközelítőleg 31700 m²-re terjedt ki, amelyen egy nagy felületű Árpád-kori telep részletét és néhány szarmata objektumot⁹ sikerült feltámi [2. tábla]. Az ásatási terület széle Ny-on több házat is félbevágott, így bizonyos, hogy a telep még folytatódik ebben az irányban. DNy-i szélén árokrendszerek húzódnak, ezek némileg elkülönülnek a többi objektumtól, talán már a telep határát jelezhetik. É-i irányban árkok és gödrök találhatók a feltárt terület peremén, de ezek is 15–20 m-rel távolabb helyezkednek el a centrumtól. A telepet a gyárterület határolja K–DK-i irányból. A 2012 őszén végzett terepbejárás megerősítette azt a feltevést, mely szerint a telep jó része még feltáratlan. A felszínen szétszóródott leletek alapján – természetesen a sok éves szántás következményeivel számolva – meg lehet becsülni a település kiterje-

³ FODOR 1942, 361; „Parancs Négyszállási Kompolthoz és Fényszarui Lukácshoz, hogy az elfoglalt Szentandrászt adják vissza az egri káptalan urainak” (DF 210.120 E vö. BENEDEK–ZÁDORNÉ ZSOLDOS 1998, 63, 72).

⁴ FODOR 1942, 361.

⁵ Heves vármegye határán, Berénytől DK-re, Ladánytól ÉNy-ra fekvő középkori település, Győrffy György a magyar Kér törzsbeliéhez kapcsolta (GYÖRFFY 1987, 45, 107).

⁶ NAGY et al. VIII/204.

⁷ FODOR 1942, 361–362.

⁸ LANGÓ 2006, 81.

⁹ Utóbbiak a felszínrajzon sötéttebbel vannak jelölve.

dését. A 2007-es feltárásból származó és a terepbejárás alkalmával talált leletek több korszakot is képviselnek. A felszínen most is a legnagyobb számban Árpád-kori és szarmata edénytöredékek kerültek elő, azonban az ásatással ellentétben több őskori és újkori cserepet is találtunk.

Az ásatás során összesen 309 objektumot tártak fel, és további 62 jelenség kapott stratigráfiai egységre vonatkozó számot. Legnagyobb számban a gödrök (159) és az árkok (148) szerepelnek, utóbbiak több esetben egymás folytatásaként vagy mellékágaként összetett árokrendszereket alkotnak. Épületként 44 objektumot értelmeztek, ezek közül majdnem mind rendelkezett kemencével, melyekből összesen 42-t tártak fel. 4 tűzhelyet és egy füstölőként értelmezhető objektumot is találtak, illetve 2 építmény nyomait karámként azonosították. Több cölöplyukként értelmezett objektum is feltárássra került, jó részük az épületekben kapott helyet.

Az objektumok a feltárási Ny-ÉNy-i részén, hosszanti oldalának közepén sűrűsödnek. A 2012-es terepbejárás alkalmával is e terület néhány tíz méteres körzetében helyezkedtek el legsűrűbben az Árpád-kori leletek. A terepszemle alkalmával GPS-szel is bemértük a lelőhely feltáratlan részének kiterjedését.¹⁰ A D-ről szomszédos dombháton terül el az Ószőlők II. lelőhely [1. tábla 2], amelyet csupán egy keskeny ér választ el a most vizsgált területtől, ebből kifolyólag még az sem zárható ki, hogy a két település között összefüggés van. Az bizonyos, hogy mindkét területen még jelentős feltáratlan Árpád-kori anyaggal számolhatunk.¹¹

3. A kiválasztott házcsoportok bemutatása

A feltárt 43 Árpád-kori épületet¹² négy házcsoportha osztottam, amelyek közül dolgozatomban a 2. és 3. csoportként jelzett házegyüttesek kerültek feldolgozásra. Ez a két objektumcsoport a feltárt teleprészlet jellegzetes része, ahol a házak és a közvetlen közelükben lévő egyéb objektumok, illetve ezek egymáshoz való viszonya jól tanulmányozható.¹³

A 2. csoport összesen 9 épületből áll (1–9. házak) [3. tábla], amelyek a feltárt településrészleten belül a centrumban helyezkednek el, viszonylag sűrű házcsoportot alkotva. A legközelebbi lévő házak (2., 3., 6., 7., 8., 9.) 0,5–2,8 m távolságra vannak

¹⁰ A felszíni leletek alapján a lelőhely É-i vége: E 701381, N 249481. D-i oldalról az ér határolja, amely nagyjából a következő koordináták mentén fut: E 701359, N 249136; E 701349, N 249153; E 701242, N 249276; E 701223, N 249294; E 701146, N 249354; E 701116, N 249379. Az É-i és K-i végei közötti részen körülbelül a szántás határáig lehetett követni az elszórt leleteket.

¹¹ Az Ószőlők II-höz tartozó homokháton rendkívül sok fehér, vonaldíszes kerámiát találtunk.

¹² Az O-16 S-19-es épület leletanyaga alapján korábban határozható meg és a többi házcsoporttól elkülönül.

¹³ A most tárgyalt házakat sorszámmal láttam el a nyomon követhetőség és könnyebb kezelhetőség végett. Az objektumszámra és stratigráfiai egységre vonatkozó feloldásuk a következő: 1: O-75 S-90; 2: O-100 S-125; 3: O-101 S-128; 4: O-103 S-131; 5: O-227 S-316; 6: O-228 S-318; 7: O-229 S-320; 8: O-230 S-322; 9: O-244 S-346; 10: O-231 S-324; 11: O-233 S-327; 12: O-234 S-329; 13: O-235 S-332.

egymástól. Ezek esetében rögtön felmerül, hogy az egymástól fél méterre elhelyezkedő épületek aligha állhattak teljesen egy időben. A legnagyobb távolság a 4. és az 5. ház között áll fenn, ez 14,4 m. A 3. csoportot összesen 4 épület együttese alkotja (10–13. házak) [3. tábla], amelyek a feltárt terület K-i–DK-i határára merőlegesen képeznek egy ÉNy–DK-i irányú házsort. A házak egymáshoz közel álltak, a legkisebb távolság, 1,2 m a 10. és 11. ház között, a legnagyobb, 3,4 m a 11. és a 12. ház között volt. A 2. és a 3. csoport együtt kezelését indokolta egymáshoz viszonyított elhelyezkedésük, ugyanis a 2. csoport 3. házatól DK-re 22,2 m-re foglal helyet a 3. csoport 10. háza. Így az 5., 6., 8., 3., 10., 11., 12. és 13. házakból látszólag egy egyvonalban húzódó házsor bontakozik ki [4. tábla]. Tehát a két csoport esetében felmerült egy ÉNy–DK-i irányú utca lehetősége. Nem egyértelműen, de a feltételezett utca másik oldala is kirajzolódni látszott a 4. csoport házai által [4. tábla]. Az adott házakat illetően tehát az is kérdéses, hogy alkothattak-e ezek az épületek egy utca mentén futó, nagyjából egybefüggő, egyidőben létező házsort. Ennek biztos megválaszolásához szükség lenne a 4. házcsoporthoz tartozó épületek magára.

Mivel dolgozatomban a 43 biztosan Árpád-kori ház közül 13-mal foglalkoztam, a házak szerkezetére és a településszerkezetre vonatkozóan még nem áll szándékomban messzemenő következtetéseket levonni, azonban már ezek az épületek is sok információval szolgálnak számunkra.

A házak hosszabbik oldala 2,6 és 4,2 m között változik (átlagosan 3,42 m), a rövidebb oldala 2,3 és 3,4 m közötti (átlagosan 2,91 m) hosszúságú. Alapterületük megközelítőleg 6,5 és 14,28 m² között határozható meg (átlagosan 10 m²), de még a legnagyobb alapterületű ház (5.) sem mondható túl nagyoknak.¹⁴ Minden házra igaz, hogy részben földbe mélyítették, de egyik sem rendelkezik jelentős mélységgel. A mélységeket az ásatási dokumentációban a nyesett felszínhez mérten adták meg, az eredeti felszínről nincs adatunk. A mélységek 10–30 cm között mozognak (átlagosan 17,25 cm). Érdekes a 4. ház kiugró értéke (25–30 cm), ugyanis összességében ez tekinthető a legkisebb alapterületű háznak. Az épületek hosszanti oldalai az esetek többségében É-ra és D-re, míg a rövidebbek Ny és K felé néztek. A házak között voltak szabályos négyszög és szabálytalan alaprajzúak is. Több háznál találtak cölöplyukként értelmezhető mélyedéseket, amelyek általában a ház rövidebb – K-i és Ny-i – oldalainak közepén foglaltak helyet. Az épületek között volt egy, kettő és három cölöplyukkal rendelkező is. Bár 10 épületnél értelmezték cölöphelyként az átlagosan 26–27 cm-es átmérőjű mélyedéseket, ezek kialakítása és elhelyezkedése nem egy esetben megkérdőjelezhetővé tette a mélyedés cölöphely mivoltát, vagy legalábbis a cölöp tetőtartó funkcióját. Többek között az 1. háznál figyelhető meg „cölöphely”

¹⁴ Sabján Tibor rekonstrukciója alapján nagyobb alapterülettel számolhatnánk, ha a Jászfényszaru feltárt házakat egyértelműen veremházként határozhatnánk meg (SABJÁN 1999, 133–139). Ez azonban, amint arra alább kitérek, esetünkben nehézségekbe ütközik.

éppen a kemence nyílásával szemben [5. tábla].¹⁵ A lyuk helyzete alapján az ágasfa helyett akár valamilyen szikrafogó alkalmazosságra is gondolhatunk.¹⁶ A 2. ház alap-területe ugyan elég szabálytalanul rajzolódott ki, de itt még viszonylag elfogadható a rövidebb oldalaknál lévő mélyedések cölöphely funkciója. Fölmerülhet továbbá, hogy az „oszlophelyek” nem egyidősek a házakkal.

A bejárat helyét általában nehéz meghatározni, de szerencsés esetben a ház menetelesen, lépcsőzetesen kialakított széle vagy sarka utalhat rá.¹⁷ Jászfényszarun a 11. és a 12. ház ÉNy-i sarkában meneteles részt tártak fel, így itt feltételezni lehetett a bejárat helyét. A 10. és 13. háznál a DNy-i saroknál volt hasonló bejárat rész. Ezek alapján a bejárat nem a feltételezett utcafronton, hanem ahhoz viszonyítva oldalt kapott helyet. Majdnem mindegyik ház rendelkezett olyan kemencével, amelynek sütőfelülete, illetve omladécai megmaradtak. A kemencék a házak ÉK-i sarkában helyezkedtek el. Csak a 13. háznál volt a DK-i, a 11. háznál a DNy-i sarokban megfigyelhető, illetve a 9. ház kemencéje nem teljesen az ÉK-i sarokban volt, hanem attól nagyjából fél méterre, az É-i oldal mentén. A tapasztott kemencéket többnyire úgy alakították ki, hogy egyik oldalukat és hátsó falukat a ház két oldala biztosította, így már csak a szájuk és a másik oldaluk felőli falat kellett megépíteni. Tehát a kemencék kialakításukat tekintve vájtak és építettek. Majdnem minden kemence tapasztott falú volt, és sütőfelülettel rendelkezett, csak a 7. háznál volt kő alap megfigyelhető, és hiányzott a sütőfelület. A 2. háznál a kemencének csak nyomai maradtak meg. A 8. és 9. háznál is csak az omladékok és a kemence faltja jelezte a tüzelőberendezés meglétét. A kemencék általában kerek vagy lekerekített sarkú négyszög formájúak voltak, sütőfelületüket is kerekdedre formálták. Több épületben is megfigyelhetőek voltak különböző méretű munkagödörök és hamusgödörök (pl. 5., 10. és 13. házban), amelyeknek funkcióját csak feltételezhetjük, bár az utóbbiaknál a hamus betöltés még inkább szolgálhat bizonyítékként a gödör rendeltetését illetően.

Amint arról már volt szó, a jászfényszarui település esetében nem lehet eldönteni, hogy verem vagy félverem (gödör-) házakról beszélhetünk-e, mivel kérdéses a házak gödrének eredeti mélysége. Az érintett területen éveken át mezőgazdasági munkák folytak, a feltárás előtt a talaj felső részét lehumuszták, volt olyan ház, amelynek egy részét elpusztította a gép és még az ún. jászeseő eróziós szerepével is számolhatunk. Felmenő falak egyértelmű nyomairól a Szőlők-alján feltárt házak esetében nem beszélhetünk, viszont a cölöplyukak hiánya, illetve a házak betöltésében észlelt paticstörmelék utalhat ezek meglétére.

A házak kialakítását, belső elrendezésüket tekintve jó párhuzamként említhető a Méri István által feltárt tiszalök-rázomi Árpád-kori település, ugyanis mind a házak formája, mind a kemencék és cölöplyukak elrendezése sok hasonlóságot mutat.¹⁸ A há-

¹⁵ Az összes ház felszínrajza az 5. táblán található.

¹⁶ WOLF 2001, 133–134.

¹⁷ MICHNAI 1981, 227.

¹⁸ MÉRI 1952, 58–59.

zak tájolása, a kemencék elhelyezkedése, kialakítása, formája, még a házak mérete is szinte teljesen azonos. A jászfényszarui házakkal kapcsolatban egy másik jó párhuzam is említhető, ez pedig a Doboz–Hajdúirtáson feltárt település, ahol több földbe mélyített ház került elő. Elhelyezkedésük és cölöpjeiknek, kemencéiknek elrendezése több ház esetében (például Kovalovszki 1., 2., 3., 5., 15. házai¹⁹ és a jászfényszarui 1., 3. házak viszonylatában) szinte teljesen azonos. A dobozi házakat az Árpád-kori objektumok között a legkisebbeknek tekinthetjük 2,4×2,4 m (5,76 m²) és 2,8×3,6 m (10,08 m²) közötti alapterületükkel,²⁰ a Szőlők-alján feltárt házak méretei ezekhez hasonlóak. Még számos hasonló jellegű Árpád-kori települést lehetne párhuzamként megemlíteni, többek között a házainak egyik csoportjával szintén hasonló sémát mutató Kána falut,²¹ vagy az M0-s autópálya és a 4-es számú elkerülő főút nyomvonalán feltárt települészeteket.²²

4. A házcsoportok épületeinek relatív kronológiája

Az adott házak körül voltak objektumok, amelyek vágták az épületeket, és olyanok is, amelyeket az épületek metsztek. A szuperpozíciók alapján megállapítható különböző fázisokat hat különböző színnel jelöltem [6. tábla]. A fázisok egymáshoz való viszonyításánál mindig a házak képezték az alapot. Adott volt egy házcsoport (2. csoport), amelynek a leletanyagáról elsődlegesen annyit már meg lehetett állapítani, hogy ha nem is teljesen egyidőben, de többségben az Árpád-kornak egy periódusában léteztek. Ezek a házak a 2. világosszürke színt kapták. Azokat az objektumokat, amelyeket a házak metsztek, az 1. pöttyözött szín jelzi, tehát ez tekinthető ebben a rendszerben relatíve a legkorábbinak. A házakat metsző objektumokat az 5. szürke szín jelöli, illetve azokat az objektumokat, amelyek még ezeket az objektumokat is metszik – tehát adott keretek között a legkésőbbiek – a 6. sötétszürke szín mutatja. A 3. sraffozott mintával jelölt házak (7., 11–13.) leletanyaguk elsődleges értékelése alapján valamivel későbbinek határozhatók meg a világosszürkékhez (1–6. és 8–9. ház) képest. A fehér alapon szürke sraffozással jelölt épület (10. ház) nem tartalmazott régészeti leletet, és nem érintkezik semmilyen egyéb objektummal, így keltezéséről csak annyit lehet biztosan tudni, hogy lakóépületként való használata után szabadtéri kemencét alakítottak ki benne, tehát ha házként nem is, de más formátumban még tovább fennállhatott. Az épületek egymáshoz viszonyított helyezete alapján alapvetően két Árpád-kori periódus rajzolódott ki. A 2. világosszürkével jelölt épületek alkották a korábbi, míg a 3. sraffozott mintával jelzettek a későbbi időszak házait. A 10. ház szuperpozíciók híján nem köthető teljes bizonyossággal egyik csoporthoz sem. Két épületet leszámítva (7. és 10.) a korábbi periódus a 2., a későbbi pedig a 3. csoport épületeit foglalja magába.

¹⁹ KOVALOVSZKI 1975, 2. kép.

²⁰ KOVALOVSZKI 1975, 209.

²¹ TEREI 2010a, 249; TEREI 2010b, 88, 92, 89. old. 7. ábra.

²² RÁCZ 2010.

Érdemes kiemelni, hogy mivel az árok többsége metszette az épületeket, nem számolhatunk azok egyidejű létezésével. A házak közvetlen közelében csak egy árok (O-68 S-82) fekszik olyan helyzetben, hogy nem zárható ki a házakkal egyidejű létezése, illetve határoló szerepe. A többi árok azonban csak későbbi lehet, mint a most tárgyalt házak. A relatív kronológia segített némileg csoportosítani az objektumokat, de a következtetéseket óvatosan kell kezelni, mivel csak relatív korról van szó, és a régészeti keltezés még hátra van. Az biztos, hogy a környező objektumok leletanyagának segítségével – amely sokszor igencsak különböző korú leleteket foglal magába – sem mindig egyértelmű az épületek keltezése.

5. A leletanyag régészeti értékelése

5.1. A kerámiák fizikai jellemzői

Az összes jászfényszarui (biztosan Árpád-kori) cserépről elmondható, hogy lassú, kézzel hajtott korongon készültek, legalábbis gyorskorongra utaló egyértelmű nyomok eddig nem fordultak elő. A kerámiák alapanyagának és soványításának tanulmányozásakor két nagy csoportot lehetett elkülöníteni: a homokos anyagú, olykor samottos soványítású kerámiákat, illetve a képlékenyebb anyagú, sokszor egészen nagy kavicsokkal (és mellette homokkal) soványított kerámiák csoportját. A magas homoktartalmú kerámiák esetében számolnunk kell a természetes soványítás lehetőségével, tehát nem feltétlenül beszélhetünk szándékosan hozzákevert adalékanyagról. A kerámiaüzalék használata kisebb-nagyobb mértékben mindkét csoportnál megfigyelhető. A sok homokot tartalmazó töredékek elsősorban a vörösre és feketére égetett (korábbi) példányok közül kerültek ki, míg a legdurvább szemcséjű kavicsos soványításra a fehér és a szürkés árnyalatú (későbbi) kerámiák között találtunk példát. Makroszkópos megfigyelés alapján a most tárgyalt 88 edénytöredék esetében a homokkal történő (mesterséges?) soványítás a domináns (39,7%), azonban különböző soványítóanyag-kombinációk is megfigyelhetők. A homok és kerámiaüzalékos soványítás aránya hasonló (32,9%). Néhány kerámiánál mindhárom anyagot alkalmazták (15,9%), illetve a homok és a kavics kombinációja is előfordul (11,4%). Egy esetben (0,1%) samottot és kavicsot használtak erre a célra.

Az edénytöredékek színvilágát illetően három főbb típust lehetett elkülöníteni: barna és sötétszürke, vörös és vörösesbarna, illetve a fehér és világos árnyalatú kerámiák csoportját. Mindegyik csoportnál megfigyelhetünk különböző árnyalatú változatokat, ilyen szempontból a fehér kerámiák tekinthetők a legváltozatosabbnak, mivel a hófehértől, a szürkésfehéren át egészen a világosrózsaszín árnyalatig változnak a színek. Oxidációs és redukciós égetésű kerámiák is vannak a leletanyagban, de hogy a színvariációk mennyiben függenek a nyersanyagtól és mennyiben az égetés körülményeitől, az még megválaszolandó kérdés.

5.2. Edénytípusok és díszítési formák

Nagyobb edényrészleteket csak két esetben sikerült összeilleszteni, így a formai jellemzők elemzésénél csak töredékekből indulhatunk ki. A fazekak erősen dominálnak, egy valószínűleg tárolásra szolgáló edény töredékei is megtalálhatóak a leletanyagban. A bogrács alakú edények jelenlétéről pedig két példány tanúskodik egyértelműen, viszont több töredék profilja is hasonló alakra utal. A fazekak formájában két típus mutatkozik: az egyik egy gömbölyded, hasasodó, közepesen vastag- vagy vastag falú változat, ívelten kihajló, általában tagolatlan, éles vagy lekerekített peremmel. A másik fazékforma valamivel nyúlánkabb, vállában öblösödő, közepesen vastag- vagy vékony falú, és kihajló, tagolt vagy tagolatlan, éles, lekerekített, egyenesen vagy ferdén levágott peremmel látták el. A tárolóedény darabjaiként értelmezhető kerámiatöredékek [7. tábla 1] alapján ennek az edénytípusnak a formaképzése a második fazéktípusra hasonlít, csak jóval nagyobb méretekkel. A meglévő darabok alapján kb. 27–28 cm-es peremátmérővel számolhatunk, és a magassága sem lehetett elhanyagolható. A bográcsokat egy átlukasztott, vaskos peremtöredék [7. tábla 2] és egy felső részén kónikus, alul ívelt formát mutató, vékony falú oldal-töredék [7. tábla 3] képviseli.

A kerámiák egy része díszített, de vannak teljesen díszítetlen és jellegtelen töredékek is. A leggyakoribb díszítés a csigavonal és a pálcával húzott, párhuzamosan futó, széles közzel bekarcolt vonaldísz. Megfigyelhető a hullámvonal, a vonalköteg, a hullámvonalköteg, illetve az 1–2 cm-es, bekarcolt, ívelt vonalak alkalmazása is. Egy kerámián apró fogaskerékkel benyomott minta látható [8. tábla 1], egy kérdéses keltezésű töredék peremét pedig körömbenyomkodás díszíti [8. tábla 2]. Egy fazék alján fenékbélyeg is található, talán egy András-kereszt részlete [8. tábla 4]. A már jól ismert Árpád-kori díszítések között azonban néhány különlegesség is előfordul. Egy kicsi nyaktöredéken olyan sűrű hullámvonalak futnak szorosan egymás felett, hogy már inkább zezzug mintának mondható [8. tábla 3]. Egy oldal-töredéket egymástól pár cm-re lévő vonalkötegek díszítenek, amelyek között átlós irányú, sraffozott hatást keltő simítás látható [8. tábla 5]. A már említett vékony falú bogrács-oldaltöredéket pecsétlőkerékkel készített sávok tagolják, amelyeket háromszögek és átlós vonalak alkotta minta képez [8. tábla 6]. A pecsétlőkerékkel történő díszítésre még nem ismerünk pontos analógiát az Árpád-korból, azonban a kánai anyagban több más módon készült pecsételt díszű kerámia is található.²³ Szintén különleges darabnak számít ebben a leletanyagban egy belső peremdíszrel ellátott edénytöredék [7. tábla 4]. A fazekas éppen csak az edény belsejét és a perem alatti vékony sávot hagyta díszítetlenül, az összes többi felületet hullámvonalköteg vagy sűrű vonalköteg borítja. A perem külső és belső oldalán is hullámvonalköteg fut, ami

²³ Terei György „Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában” című konferencián (2013. január 9–11.) tartott előadása alapján.

az Árpád-korban szokatlan. A fentebb említett díszítések esetenként kombinációkat alkotnak, így a csigavonal a pár centis, íveltén bekarcolt vonalakkal [7. tábla 1], a hullámvonalköteg pedig a vonalköteggel [7. tábla 4] fordul elő együtt a kerámiákon.

5.3. A leletanyag keltezése

A most vizsgált objektumok körében a finom anyagú, vörösre égetett, de gyakran fekete felületű (több esetben kormos), sok homokot tartalmazó cserepek dominálnak. Az 1. ház leletanyagának nagyobb része egységesnek mondható, ami a most tárgyalt objektumok kapcsán nem túl gyakori. Szinte kizárólag az előbb említett, homokkal (és olykor kerámiazúzalékkal) soványított kerámia került elő a házból, közöttük vonaldíszes példány is található. A leletegyüttes különlegességét egy szürkésbarna anyagú, homokkal, apró kavicsal és kerámiazúzalékkal soványított, vonal- és hullámvonalköteggel díszített oldaltöredék jelenti. Bár inkább a korábbi időkre jellemző az ilyen jellegű fésűs hullámvonalas bekarcolás, még a 11. század folyamán is használatban volt.²⁴ Az 1. házzal kapcsolatban már korábban is felvettem annak lehetőségét, hogy a 4. házzal egyidőben állt, mivel feltűnően egy vonalban helyezkednek el, és valószínűleg az sem véletlen, hogy az O-68 S-82-es árokresz éppen közöttük húzódik [6. tábla]. Az árok keltezése lelet híján nem lehetséges, de a 4. ház előbbihez igen hasonló leletanyaga alapján egykorúnak mondható az 1. házzal. Az egyik töredék anyag és falvastagság tekintetében jelentős eltérést mutat a többihez képest, felső részén fésűs hullámvonaldísz látható. Ez a díszítés és az egyszerű peremtöredékek is inkább egy korábbi periódust jeleznek az Árpád-koron belül, mivel a kettőstagolású peremek a későbbi idősakra jellemzőek.²⁵ A leletegyüttes korábbi periódusra való keltezését némiképp elbizonytalanítja az a tény, hogy a ház alatt húzódó O-76 S-93-as árok [6. tábla] többek között egy fehér peremtöredéket is tartalmazott. Ezt az árkot és az 1. házat is átvágó O-66 S-80-as árok, amely a szuperpozíciók alapján a legkésőbbinek tartható, ugyanolyan vörös anyagú kerámiát tartalmazott, mint maga a ház, de ezek mellett fenőkő, őrlőkőtöredék és pattintott kőeszköz is szerepelt. Mivel több hasonlóan kevert leletanyagú objektum is van, az Árpád-kori közösség biztosan beleásott néhány korábbi korszakhoz tartozó objektumba, és ezáltal keveredtek a leletek. Éppen a 4. háznál figyelhető meg a legtöbb szuperpozíció, így egy-két „rossz helyen” lévő töredék még nem feltétlenül borítja fel a relatív kronológiát.

A 2., 3., 5., 8., 9. ház leletanyagát is az előzőekhez hasonló homokos anyagú, vörös és szürkés-barna töredékek alkotják, illetve a 2. házban egy vassalakat is találtak. Érdekességnek tekinthető talán a 3. házból előkerült aljtöredékek alsó felének világos színe és nem túl sima felülete, valószínűleg valamilyen deszkára állíthatták az edényt még képlékeny formájában. Összességében a 2., 3., 5., 8. és 9. ház kerámiái

²⁴ PARÁDI 1963, 223.

²⁵ HOLL 1963, 339.

közötti hasonlóság arra enged következtetni, hogy ezek az épületek egy időszakba sorolhatók. Ebbe a csoportba tartozik még a 6. ház is, amelynek leletanyaga ugyan kicsit eltér az előzőkétől, de szintén a korábbi periódusba sorolható, legalábbis a fésűs vonaldísz és az egyszerű peremtöredék erre enged következtetni. A 6. ház leletei között találhatók egy fazékalj összeillő töredékei is, amelyek közül az egyiken egy fenékbélyeg kis részlete látszik [8. tábla 4], esetleg egy négyzetben lévő András-kereszt lehetett. Egy másik érdekes töredék is volt – a korábban már említett vonalköteges és sraffozott simítású darab [8. tábla 5] – a 6. ház anyagában, amelynek felületén mintha valamilyen agyagos bevonat látszódott volna. Ez a mikroszkópos megfigyelések alapján nem alkotott külön réteget, így valószínűbb, hogy csak a nedves ronggyal való simítás során keletkezett rajta az „agyagmáz”.²⁶ Az 5. és 6. házak leleteik alapján legkésőbb a 12. század közepéig állhattak. A 8. házat jól datálja az ott talált sarkantyú [9. tábla 1], amelyet gúla alakú tuskéje és ívelt szárai alapján a 11. század végétől, 12. század első harmadától lehet keltezni, mivel ekkortól egyre inkább jellemzőek az ívelt száruk.²⁷ A 8. és 9. házra átfutó O-243 S-345-ös árok [6. tábla] keltezése bizonytalan, mert az egyetlen itt talált kerámia [7. tábla 3; 8. tábla 6] formailag és anyagát tekintve Árpád-kori, pecsétlőkerékkel nyomott díszítése azonban – ahogyan ezt már említettem – nem jellemző a korszakra. Mivel szerencsésen éppen az egyik legjobban keltezhető (8.) házat vágja, elfogadhatónak tűnik a különleges díszítéstípus Árpád-kori mivolta. Az eddig említett házak (1–6., 8–9.) tehát nagy valószínűséggel egykorúak és leghamarabb a 11. század végétől számolhatunk jelenlétükkel. Mivel olyan objektumok keresztezik őket [6. tábla], amelyek többek között fehér kerámiát is tartalmaznak, valószínűleg a 12. század végén–13. század elején már nem álltak.

A 7. ház elhelyezkedése alapvetően kizárja az imént ismertetett házcsoporthoz való tartozását, mivel olyan közel áll a 6. házhoz, hogy egyszerre nem létezhetek. A helyzet érdekességét jelenti, hogy ez az épület igen gazdag leletanyaggal rendelkezik, amelynek jelentős részét fehér kerámia képezi. A most tárgyalt 26 objektum közül ez az egy tartalmazott fogaskerékkel benyomott töredéket [8. tábla 1]. A pénzzel keltezett andornaktályai fazék alapján – amelyben Kálmán királyé (1095–1116) a záróveret – a 11. század második felére tehető a fogaskerékkel benyomott minta első megjelenése.²⁸ A tudomány mai állása szerint a 12. század folyamán és a 13. század első felében is megtalálható ez a díszítőmotívum.²⁹ Az utóbbi megállapításra éppen bizonyítékként szolgál ez a jászfényszarui darab, mivel a fehér kerámia csak a 12. század végén–13. század elején jelenik meg,³⁰ és ez a fogaskerékkel benyomott díszű fragmentum éppen fehér töredékek mellett került elő. Az ebből az objektum-

²⁶ SIMONYI 2005, 46–47.

²⁷ NAGY 1898, 61.

²⁸ PARÁDI 1963, 223; SZABÓ 1975, 23–24; SIMONYI 2005, 51.

²⁹ SZABÓ 1975, 23.

³⁰ HOLL 1963, 336.

ból származó nagyméretű, sárgás-fehér anyagú edény [7. tábla 1] korábban említett, ferdén bekarcolt vonalak és vonaldísz alkotta mintakombinációja az Árpád-korban gyakorta előfordul. Jelen esetben a kerámia fehér mivolta miatt a 12. század vége–13. század folyamára történő datálás a valószínű. A 7. ház későbbi periódusra történő keltezését megerősíteni látszik egy igen világos árnyalatú bogrács peremtöredéke is. A bográcsok nagyobb számban a 12–13. század folyamán terjedtek el, és a 14. század elején épp olyan hirtelen tűntek el, mint ahogy megjelentek. Az a megállapítás, miszerint a „bográcsos” és a bogrács nélküli települések között nem gazdálkodásbeli, hanem időrendi különbséggel kell számolnunk, több esetben is igazolást nyert.³¹ Annyi bizonyos, hogy a 7. ház a fehér kerámia, illetve a fogaskerékkel benyomott dísz alapján a 12. század vége, a 13. század első fele közötti időszakra keltezhető, tehát mindenképp későbbi, mint a többi körülötte lévő épület.

A 10. ház koráról leletanyag híján csak annyit lehet biztosan tudni, amennyit az épület pusztulása után épített O-232 S-326-os szabadtéri kemence [6. tábla] leletei elárulnak. Itt valószínűleg megint nem egykorú töredékekről van szó. Az egyik egy nagyobb darab, homokkal és kerámiázúalékkal soványított, vörös anyagú aljtöredék. Ebből a házból származik a már fentebb említett zegzug mintás nyaktöredék [8. tábla 3], illetve ezen kívül egy éles és szabálytalan törésű, kézzel formált töredék is előkerült az előbbiekkal együtt. Valószínűleg Árpád-kori a kemence, de ezek után kérdéses, hogy milyen korú maga a ház. Az épület elhelyezkedését, tájolását, berendezését tekintve elég valószínű, hogy Árpád-kori, de lelet nélkül nem keltezhetünk. Az valószínű, hogy a kemencét a korábbi (11. század vége–12/13. század fordulója) Árpád-kori periódusban építették.

A 11. házból került elő az egyik legszebb vonal- és hullámvonalköteges, belső peremdíszel is ellátott kerámiatöredék [7. tábla 4], amelynek díszítéséhez hasonlót korábbi leletanyagokban találni inkább. Nagyon hasonló díszű töredéket találtak Veresegyház–Szentjakabon (8–9. század),³² illetve belső peremdíszes edény a borsodi leletek (10. század) között is volt.³³ A mintakincs tehát korábbi, de a most tárgyalt edény kialakítása és anyaga inkább Árpád-kori jelleget tükröz. A töredéket világos rózsaszín árnyalatú kerámiák kísérték, így a későbbi (Árpád-kori) keltezés elfogadhatónak tűnik, és azon belül is inkább a későbbi időszakra (12/13. század fordulója–13. század folyamára) tehető az utóbbiak alapján. Ez a késő avar kori kerámiákon előforduló díszítésmód megtalálható Csincse 9. századi,³⁴ Bodrog–Alsó-Bü³⁵ 10. századi, Fonyód–Bélatelep Árpád-kori leletei között is,³⁶ és Felsőzsolca–Várdomb-ról³⁷ is ismerünk ilyen archaikus díszítésű kerámiát.

³¹ WOLF 2003, 102–103.

³² MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983, 114. old. 2. kép 7–8, 121.

³³ WOLF 2003, 85, 88. old. 2. kép 1.

³⁴ FISCHL 1995, 35, 43. old. 7/1, 44. old. 8/1–2, 45. old. 9/1. és 46. old. 10/1, 3–4. ábra.

³⁵ MAGYAR 2002, 13–14. kép.

³⁶ HORVÁTH 1968, 132. old. 73. ábra 5.

³⁷ SIMONYI 2003, 122. old. 14. kép 4, 6, 8.

A 12. házzal hasonló helyzetben vagyunk, mint a 10. épülettel, mivel magából a házból nem, csak az azt metsző, O-234 S-331-es árokból került elő két töredék. Az egyik szürkésfehér kerámia széles közőkkel bekarcolt vonaldíszes. A fehér anyag miatt biztosan csak a 12. század végétől keltezhetjük, de a széles közőkkel bekarcolt vonal is emellett szól.³⁸

A 13. ház leletanyaga elég vegyesnek mondható, mivel kézzel formált, körömbenyomkodással díszített peremű töredéktől kezdve [8. tábla 2] a népvándorlás kori kerámián, a homokos anyagú Árpád-kori kerámián és a hasonló anyagú edény oldalából készült orsókarikán át a fehér fazékperemig minden megtalálható benne. A kézzel formált, díszített darabhoz hasonlót találtak Vereasegyház–Szentjakabon (8–9. század).³⁹ A fehér fazékperem mindenképp 12. század utáni, így inkább valószínű, hogy beleástak az Árpád-korban egy korábbi objektumba. A keltezést a ház helyén kialakított O-236 S-334-es szabadtéri kemence sem segíti a néhány centis, homokos anyagú kerámatöredékekkel és a pattintott köeszközzel. A fehér kerámia miatt a későbbi periódussal számolni kell, de hogy eredetileg mikor keletkezett az épület és mikor a kemence, azt nem lehet pontosítani.

A fentebbiek alapján el lehet különíteni egy korábbi (11. század vége–12/13. század fordulója) és egy későbbi (12/13. század fordulója–13. század) periódust a település életében, de a házak keltezése nem mindig lehetséges. Mivel több esetben is vegyes leletanyaggal rendelkeznek az objektumok, a további feldolgozás során is fontos szempont lesz ezek egymáshoz való viszonya. Ez esetenként megcáfolhatja vagy megerősítheti a leletanyag alapján alkotott képet.

6. Az archeometriai vizsgálatok eredményeinek rövid ismertetése

A dolgozat keretében hét darab kerámia makroszkópos és petrográfiai vizsgálata történt meg, illetve két kerámia esetében röntgen pordiffrakciós (XRD) vizsgálatra is sor került. A petrográfiai módszer segítségével a kerámiák nyersanyagáról és adalékanyagáról, illetve készítési technológiájáról szereztünk információkat. Az XRD vizsgálat segítségével sikerült a kerámiák égetési hőmérsékletét megközelítőleg meghatározni, továbbá érdekes adatokat nyertünk a proveniencia kutatáshoz.

A petrográfiai elemzés alapján a település két periódusának kerámiái jól elkülöníthetőek, a korábbi időszak töredékei az 1., a későbbiek a 2. petrográfiai csoporthoz tartoznak.⁴⁰ Az 1. csoport kerámiái olyan jól osztályozottak és olyan tömött, többnyire szeriális szövettel rendelkeznek, amely inkább a természetes soványítású agyagra jellemző [9. tábla 2]. A petrográfiai jellegzetessége, hogy a nem plasztikus elegyrészek nagy mennyiségben (25%<) vannak jelen a kerámiák anyagában, az egyik min-

³⁸ SIMONYI 2005, 48. old. 9. kép.

³⁹ MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983, 120. old. 8. kép 8.

⁴⁰ A petrográfiai csoportosítás a későbbiekben még tovább finomítható (például a nyersanyag összetételének szempontjából), ehhez viszont még több minta vizsgálata szükséges.

ta esetében ez az érték az 50%-ot is meghaladja. A 2. csoport alapanyaga sokkal képlekenyebb, lazább szerkezetű és nagyméretű közettörmelékekkel soványított [9. tábla 3]. Az 1. csoport kerámiáitól való elkülönítést elsősorban a nem plasztikus elegyrészek alacsony mennyisége (18%>) indokolta. A szöveti jellemzők alapján technológiai fejlődéssel számolhatunk a későbbi edények formázását illetően. A mesterséges soványítás mindkét csoport esetében megfigyelhető, azonban a homokos anyagú kerámiáknál valószínűbb a természetes soványításból eredő magas homoktartalom. Több mintában is találhatók pontosabban egyelőre nem meghatározható metamorf és magmás eredetű közetszemcsék, illetve polikristályos kvarc- és kalciumszemcsék [9. tábla 3]. Ezek nagy méretükkel erősen eltérnek a lelőhely környezetében uralkodó szemcsemérettől, biztosan nem helyi képződésűek. A közvetlen geológiai környezet homokos üledékekből áll, amely folyóvízi szállítás útján került ide a távolabbi területekről (Kárpátok, Északi-középhegység stb.). Az ilyen jellegű szemcsék jelenlétére tehát az egykori folyómozgások által képződött hordaléktelep is magyarázatként szolgálhat. Ebben az esetben viszont továbbra is kérdés, hogy ez a hordalék mikor került ide, a jégkorszak utáni erős vízmosások során vagy jóval később? Proveniencia kutatás szempontjából azzal a lehetőséggel is számolni kell, hogy esetleg az adalékanyagot, vagy magát az edényt az említett hegyvidéki területekről szereztek be. A további kutatás többek között ezt a kérdést is megválaszolhatja majd.

A két mintán végzett XRD vizsgálat eredményei cáfolni látszanak azt a korábbi vélekedést, miszerint az Árpád-korban általában 900–1250°C körüli hőmérsékleten égették ki a kerámiákat.⁴¹ A mérés alapján mindkét mintában a kvarc, valamint a 10 Å-ös fázisok (illit±muskovit) a domináns alkotók [10. tábla]. Járulékos elegyrészként a 9. mintában albithoz közeli összetételű plagioklász földpát jellemző [10. tábla 1]. Az illit jelenléte viszonylag jó indikátornak tekinthető, termikus stabilitási tartománya a ~830°C-ig terjedő intervallumba, illetve 850 és 900°C közé tehető. Márgás (illites) agyag és mészmentes, vasban gazdag illites agyag esetében, oxidáló atmoszférán az illit ~700°C-tól kezdődően elkezd lebomlani,⁴² és fokozatosan eltűnik a kerámiából. Az így meghatározható hőintervallumnak felső határt szab a 800°C feletti hőmérsékleten képződő fázisok (diopszid, gehlenit) teljes hiánya. Ennek fényében a most vizsgált két kerámiát nem égethették 800–850°C felett. Már több lelőhely esetében is hasonló eredményre jutottak, így többek között az edelény-borsodi leleteknél 700–750°C,⁴³ a felsőzsolcai és mezőkeresztesi kora Árpád-kori kerámiáknál ~700–750°C, a 12–13. századi mezőkeresztesi, hejőkúrti és felsőzsolcai cserepek esetében pedig ~800–850°C-ot határoztak meg égetési hőmérsékletként.⁴⁴

⁴¹ VÁGNER 2002, 333.

⁴² HEIMANN 2010, 109.

⁴³ SZILÁGYI et al. 2006, 62–63.

⁴⁴ SIMONYI 2005, 52.

7. A térinformatikai elemzés eredményeinek összegzése

Szőlők-alján a feltárás felszínét, illetve az egyes objektumokat a munka folyamán bemérték a geodéták. Az így felvett pontok egy közel 10.000-es adatbázist képeznek,⁴⁵ amelynek segítségével egészen pontos felszínmodelleket lehetett készíteni. A geoinformatikai tanszék szakembereinek köszönhetően adott volt egy kezdetleges fekete-fehér alapkép, amelyet a koordináták leképezésével hoztak létre. Az ERDAS program 9.1 verziójának segítségével sikerült továbbformáznom a feltárás felszínét [11. tábla], így jól láthatók a terület egyes részei között fennálló szintkülönbségek. A könnyebb beazonosítás végett ráillesztettem a kész domborzatmodellre a feltárás felszínrajzát is. Ahogy az sok esetben megfigyelhető, itt is víz közelébe⁴⁶ telepedtek le az emberek egy homokdomb hátára. A felszínképen egyértelműen kirajzolódnak a magasabb részek, ahol az objektumok többsége megtalálható. A legmagasabb részen terül el a telep objektumainak sűrűbb csoportja.

A környezeti okok miatt (mocsaras területek, gyakori áradások) fontos volt a magasabb fekvésű térszínnek előnyben részesítése. Például az árvízmentes magaslatként szolgáló jászfényszaru Hosszúhátan már a neolitikumban is laktak, majd az Árpád-korban a magyarok telepedtek le a dombhátra.⁴⁷ A dolgozatban bemutatott házak által alkotott ÉNy–DK-i irányú sor [11. tábla] a legmagasabb sávban húzódik, szépen követve a magasabb rész D-i ívét. A korábban említett utca [4. tábla] meglepte valószínűnek tűnik a kép alapján, mivel az útvonal másik, É-i szélét alkotó házak egy sora követi a magasabb térszín jobboldali vonalát. Az utca létezését az érintett terület objektumszegénysége is alátámasztani látszik. Bár az utca D-i oldalát képező házak nem mind álltak egy időben, mégis az érintett sáv mentén való soros elhelyezkedésük kirajcolja az utca vonalát. Ezek alapján a 11. század második felétől–végétől a 12. század közepéig–második feléig keltezhető teleprészen nagy valószínűséggel egy utca húzódott. Ez az új eredmény azért fontos, mert az így létrejött falukép, településszerkezet ellentmond a Méri István nyomán⁴⁸ meghonosodott, és egyes kutatók véleménye alapján azóta több lelőhelynél igazolni vélt képnek, amely szerint a kora Árpád-kori települések laza szerkezetűek, szórtak voltak, és a házak egymástól távol, rendszertelenül helyezkednek el bennük. A korábban alkotott nézeteket tehát érdemes felülvizsgálni az újabban feltárt és publikált Árpád-kori települések alapján.

⁴⁵ Az adatbázist az Archeodata 1998. Bt. készítette, és a Damjanich János Múzeum engedélyével került felhasználásra.

⁴⁶ A korábban már említett kis ér a Szőlők-alja és az Ószőlők II. lelőhely között fut – amennyiben a két lelőhely esetében egy településről beszélhetünk, magát a falut vágja ketté [1. tábla 2].

⁴⁷ SELMECZI 2012, 107.

⁴⁸ MÉRI 1952, 58.

8. Összegzés

Az eddigiek alapján a Jászfényszaru–Szőlők-alján feltárt településnek két Árpád-kori periódusa is volt, amelyek közül a korábbi a 11. század vége és a 12–13. század fordulója közötti időszakra, míg a későbbi a 12–13. század fordulójától, valószínűleg a 13. század folyamára tehető. Szükséges kiemelni ennek a feltárasnak a fontosságát, mivel nem sok olyan Árpád-kori települést ismerünk, amelyet ilyen nagy felületen kutathattak az ásatók, és még kevesebb, amelynek leletanyaga publikált. A telep több-rétegűsége még érdekesebbé teszi a Szőlők-alján feltárt lelőhelyet, így a feldolgozási munka folytatása nem csak időszerű és szükséges, de Árpád-kori településeink ismeretanyagához (például településszerkezetre, kerámia nyersanyagára, díszítési formákra vonatkozóan) is fontos adatokkal járulhat hozzá. Mindezek miatt szükséges minél több nézőpontból, minél több módszerrel (történeti adatok, relatív kronológia, régészeti értelmezés, archeometria, térinformatika stb.) vizsgálni a lelőhelyet és annak leletanyagát, hogy a lehető legtöbb információt gyűjtsük elődeink életéről.

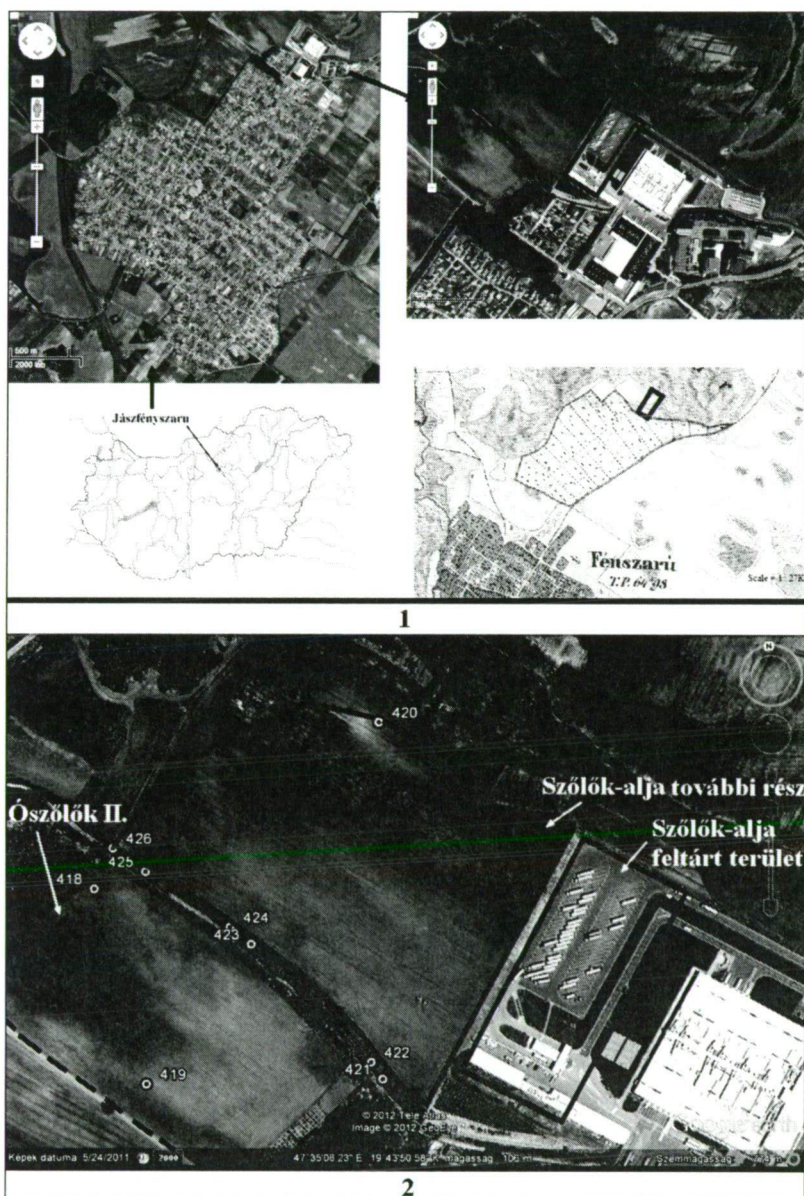
IRODALOM

- BENEDEK–ZÁDORNÉ ZSOLDOS 1998 = Benedek Gy.–Zádorné Zsoldos M.: *Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1075–1526*. [Jász-Nagykun-Szolnok megyei levéltár közleményei 3.] Szolnok 1998.
- FISCHL 1995 = Fischl K.: Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. *SMK* 11 (1995), 33–46.
- FODOR 1942 = Fodor F.: *A Jászság életrajza*. Budapest 1942.
- GYÖRFFY 1987 = Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* III. Budapest 1987.
- HEIMANN 2010 = Heimann, R. B.: *Classic and Advanced Ceramics*. Weinheim 2010.
- HOLL 1963 = Holl I.: Középkori cserépedények a budai várpalotából. *BudRég* 20 (1963), 335–382.
- HORVÁTH 1968 = Horváth B.: Árpád-kori faépítkezés nyomai Fonyód-Bélatelepen. *FolArch* 19 (1968), 113–144.
- KOVALOVSZKI 1975 = Kovalovszki J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962–1974. *ArchÉrt* 102 (1975), 204–222.
- LANGÓ 2006 = Langó P.: Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10–15. századi településtörténetéhez. *Tisicum* 15 (2006), 77–97.
- MAGYAR 2002 = Magyar K.: Régészeti kutatások Bodrog-Alsó-Bün, a Bő nemzetség 10–13. századi központjában. *Tudományos Füzetek* 6 (2002), 43–84.
- MÉRI 1952 = Méri I.: Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményéről I. *ArchÉrt* 79 (1952), 49–67.

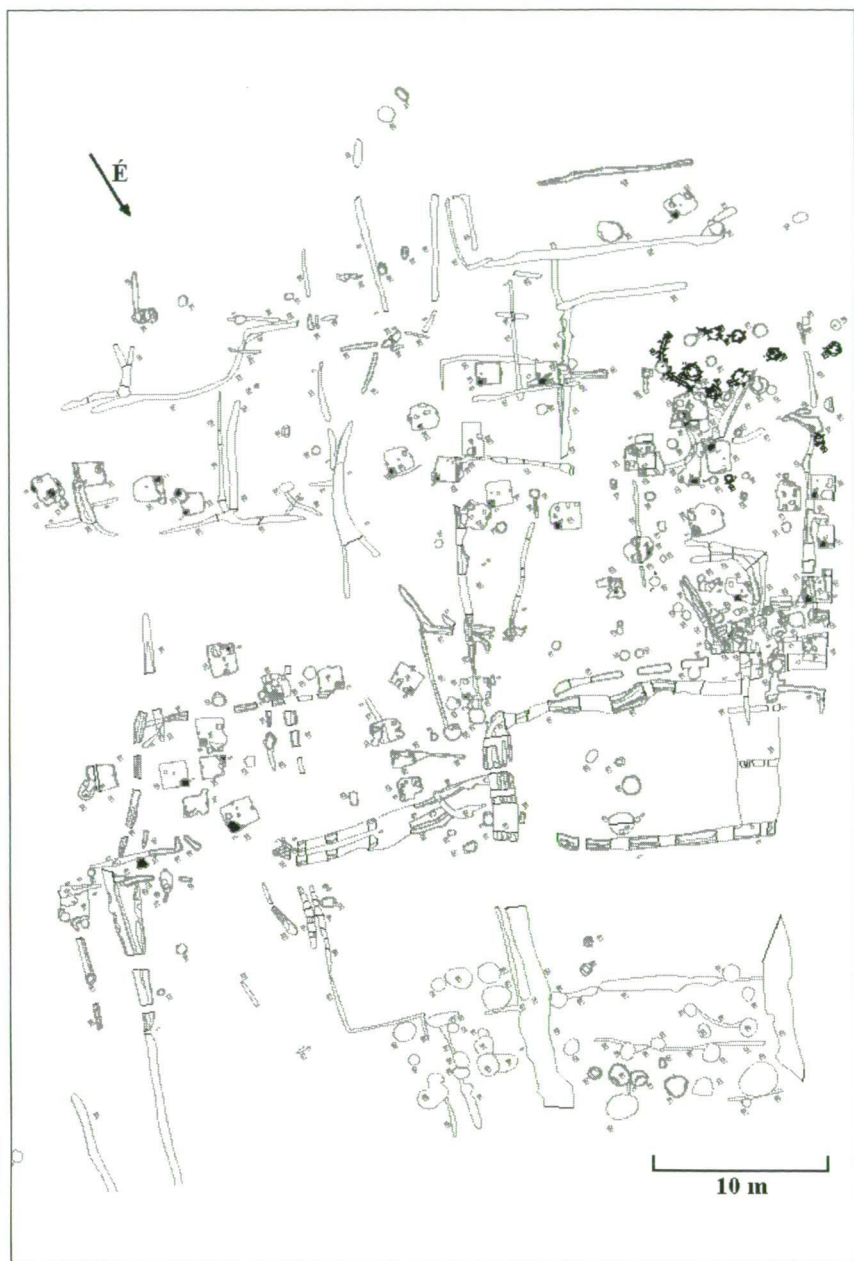
- MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983 = Mesterházy K.–Horváth L.: Településtörténeti kutatások Veregyháza határában. *ArchÉrt* 110 (1983), 112–125.
- MICHNAI 1981 = Michnai A.: Középkori népi építészetünk régészeti emlékei. *FolArch* 32 (1981), 225–240.
- NAGY 1898 = Nagy G.: A Szabolcs megyei Múzeum középkori sarkantyúi. *ArchÉrt* 18 (1898), 60–64.
- NAGY et al. = Nagy I.–Paur I.–Ráth K.–Véghely D.: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*. VIII. Győr 1866–1876.
- PALUGYAI 1854 = Palugyai I.: *Jász-Kún kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása*. Pest 1854.
- PARÁDI 1963 = Parádi N.: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI–XVII. század). *ArchÉrt* 90 (1963), 205–251.
- RÁCZ 2010 = Rácz T. Á.: Árpád-kori települések szerkezetének sajátosságai Pest megyében. Kutatások az M0-s autópálya és a 4-es elkerülő főút nyomvonalán. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon* I. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 69–79.
- SABJÁN 1999 = Sabján T.: A veremház rekonstrukciója. In: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója*. Szerk.: Bencze Z.–Gyulai F.–Sabján T.–Takács M. [Monumenta Historica Budapestiensia 10.] Budapest 1999, 131–176.
- SELMECZI 2012 = Selmeczi L.: *Az atyák emlékezete. A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig*. [Jászsági Füzetek 49.] Jászberény 2012.
- SIMONYI 2003 = Simonyi E.: Előzetes jelentés a Felsőszolca-várdombi ásatásról (1992–2001). *HOMÉ* 42 (2003), 109–133.
- SIMONYI 2005 = Simonyi E.: Adatok a 10–13. századi kerámia készítéséhez Északkelet-Magyarországról. *HOMÉ* 44 (2005), 37–55.
- SZABÓ 1975 = Szabó J. Gy.: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. *EMÉ* 13 (1975), 19–68.
- SZILÁGYI et al. 2006 = Szilágyi V.–Szakmány Gy.–Wolf M.: Az edelényi, X. századi település kerámia leletgyűjteményének archaeometriai vizsgálata. In: *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Holló Sz. A.–Szulovszky J. Budapest–Veszprém 2006, 59–64.
- TEREI 2010a = Terei Gy.: Az Árpád-kori Kána falu feltárása. In: *Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája*. Szerk.: Tüskés A. Budapest 2010, 249–252.
- TEREI 2010b = Terei Gy.: Az Árpád-kori Kána falu. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon* I. Szerk.: Benkő E.–Kovács Gy. Budapest 2010, 81–111.
- VÁGNER 2002 = Vágner, Zs.: Medieval Pottery Kilns in the Carpathian Basin. *European Journal of Archaeology* 5 (2002), 309–342.
- WOLF 2001 = Wolf M.: 10. századi település Edelény-Borsodon. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J. Szentendre 2001, 127–156.
- WOLF 2003 = Wolf M.: Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai. *HOMÉ* 42 (2003), 85–108.

Part of a settlement from the Árpáadian Age in Jászfényszaru–Szőlők-alja

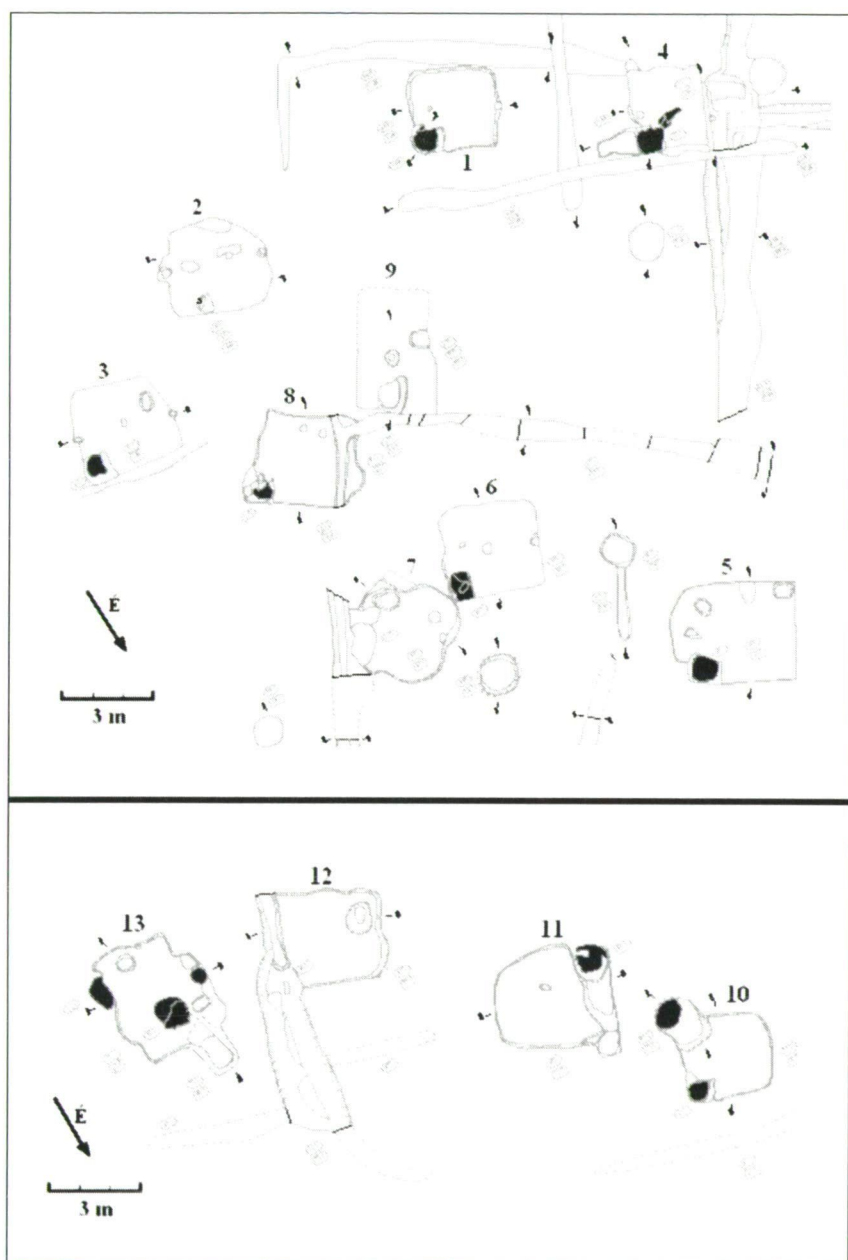
Preventive excavation, led by Róbert Kertész in 2007 in Jászfényszaru–Szőlők-alja, revealed a fragment of an extensive settlement from the Árpáadian Age. The processing of the material is still in progress, so in the present article two groups of houses and the artifacts found in them are being represented. Besides dating the artifacts, the superpositions of the features and their evaluation through the GIS played very important role. On the basis of the latter the settlement under excavation had indeed two separate periods from the Árpáadian Age; between the end of the 11th century and the turn of the 12th and 13th centuries, and later between the turn of the 12th and 13th centuries and the 13th century. The decoration on the inner side of the rim of the pots, and the patterns imprinted by a dotting wheel (engraving ornaments into the soft clay) was a very remarkable decoration of that time. The ceramics of the two periods can be clearly distinguished macroscopically and petrographically. The sintering temperature of ceramics, valued around 800–850°C maximum, contradicts earlier assumptions about the higher sintering temperatures. According to the GIS analysis, Medieval Hungarians preferred to inhabit the surfaces of higher geographical formulations (also) during the Árpáadian Age. The row of houses and the lane running across the settlement, verified as a street, defines the conscious organization of space that modulates the picture of the loosely placed houses in a Hungarian village during the Árpáadian Age. Such image of medieval village was in fashion in the research of the mid-20th century. The importance of this excavation is outstanding, because there are very few settlements from the Árpáadian Age that provided such a large area for examination for the archeologists. The several strata of the territory make the archeological site more interesting; thus continuing the excavation is not only timely and necessary, but also provides significant information to our knowledge on the settlements from the Árpáadian Age.



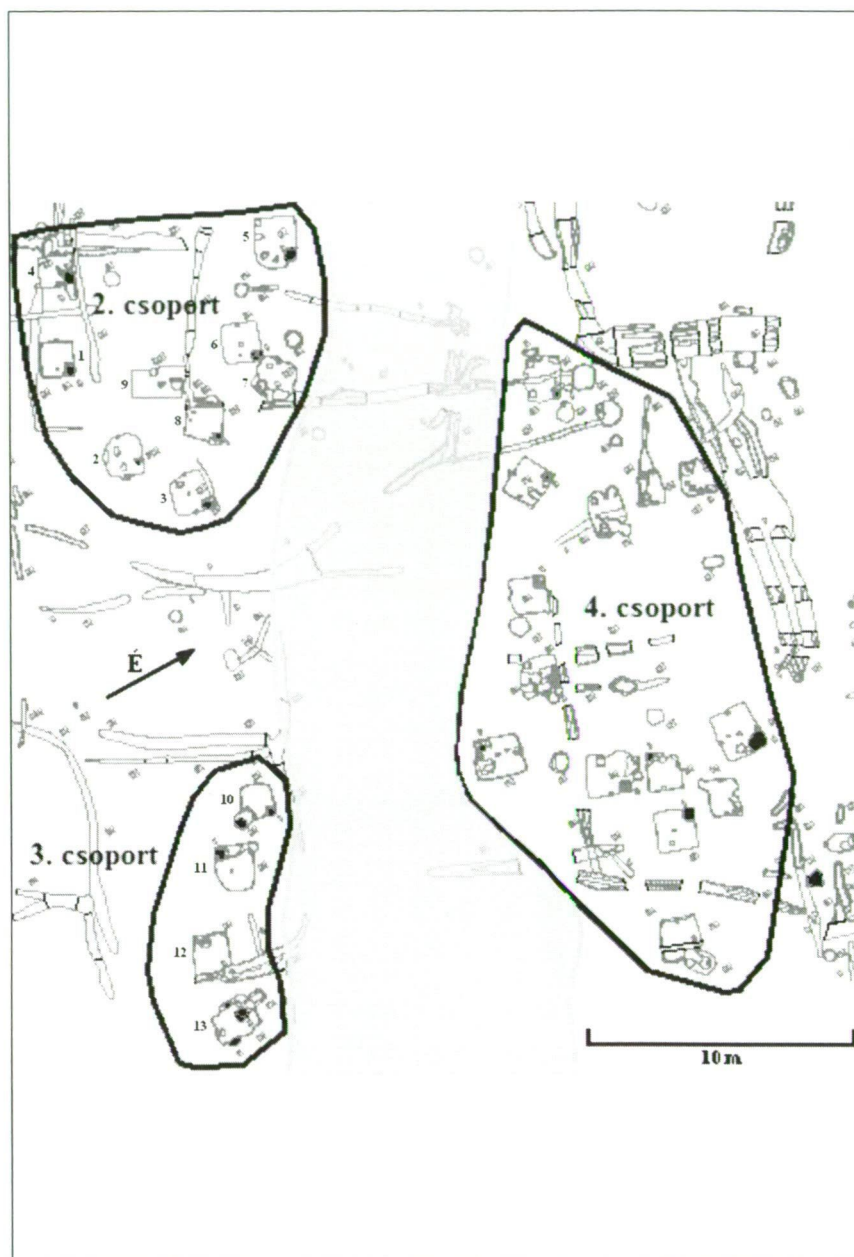
1. tábla: 1.: Jászfényszaru–Szőlők-alja feltárt részének elhelyezkedése;
2.: Szőlők-alja lelőhely további kiterjedése és a szomszédos Ószőlők II. lelőhely,
illetve a terepbejárás során bemért GPS koordináták



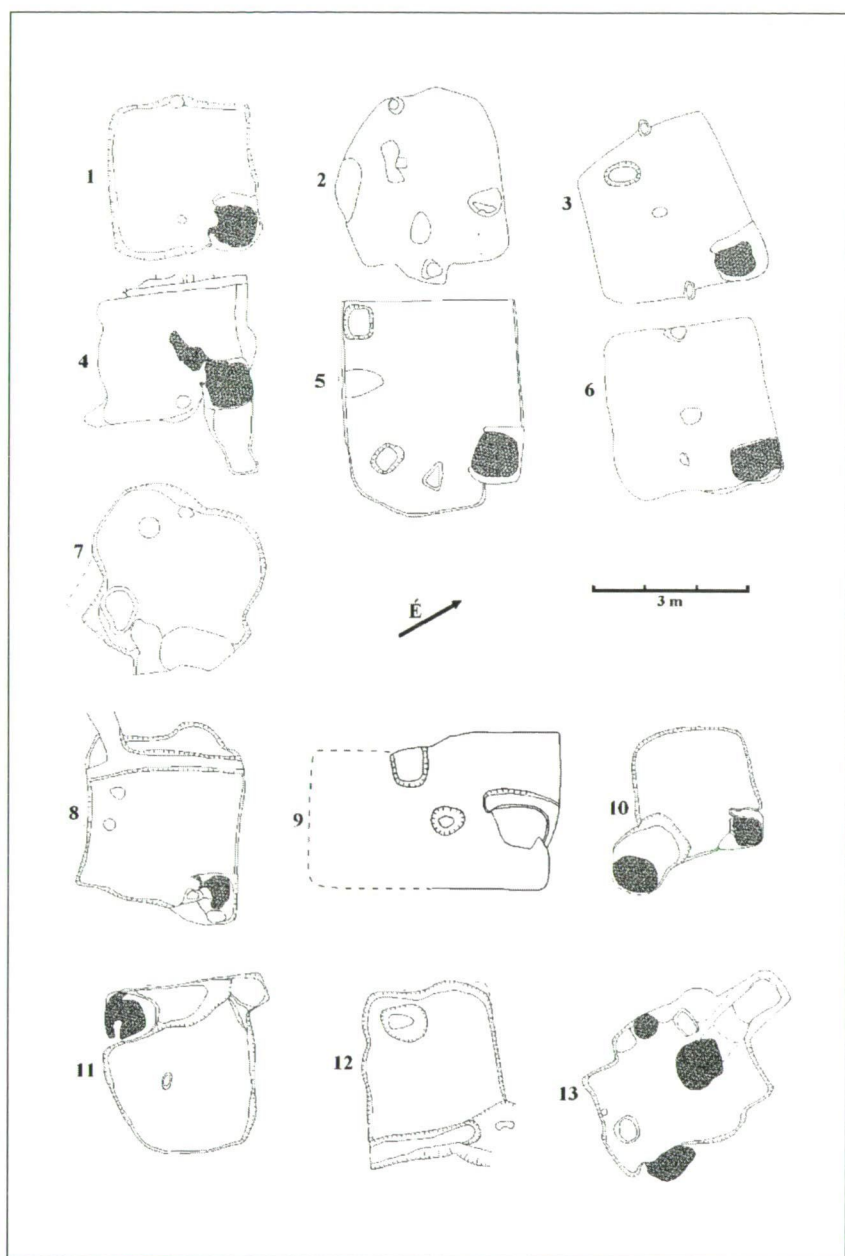
2. tábla: A 2007-es feltárás felszínrajza (részlet)



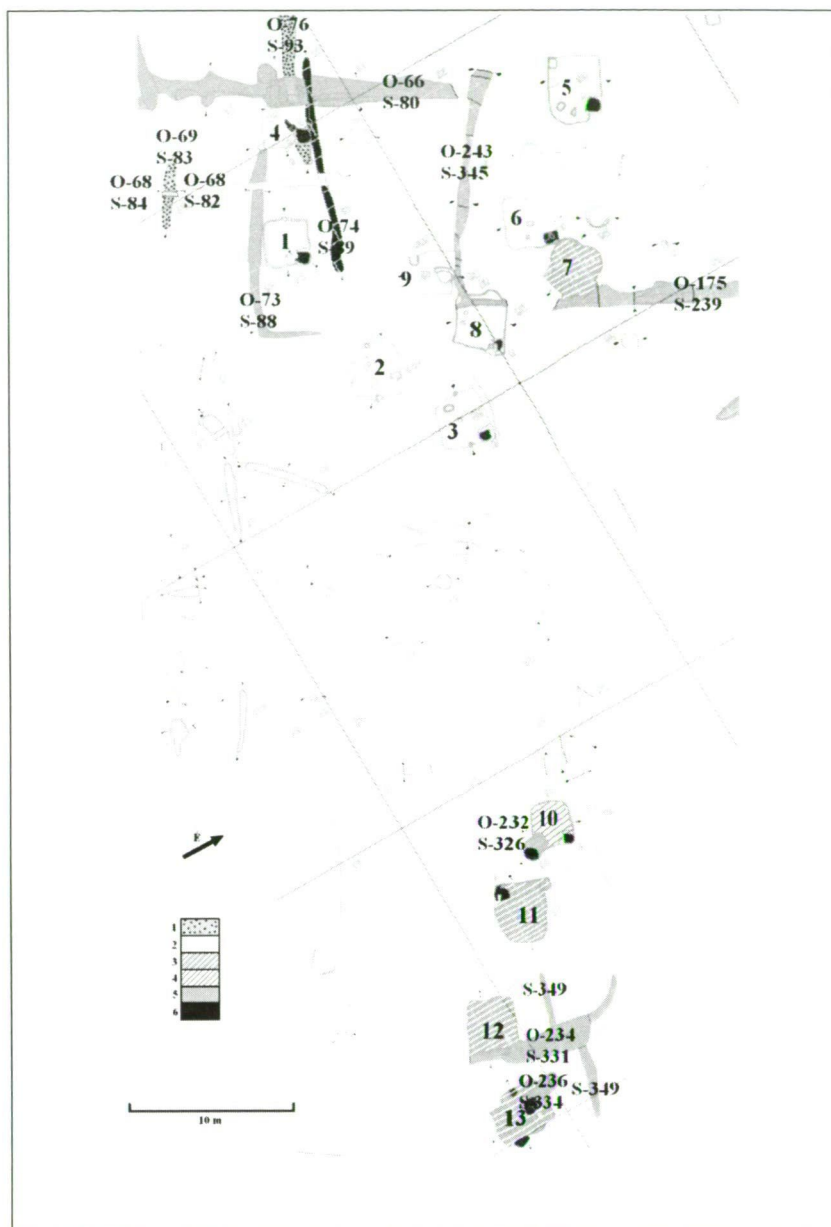
3. tábla: A 2. és a 3. házcsoport



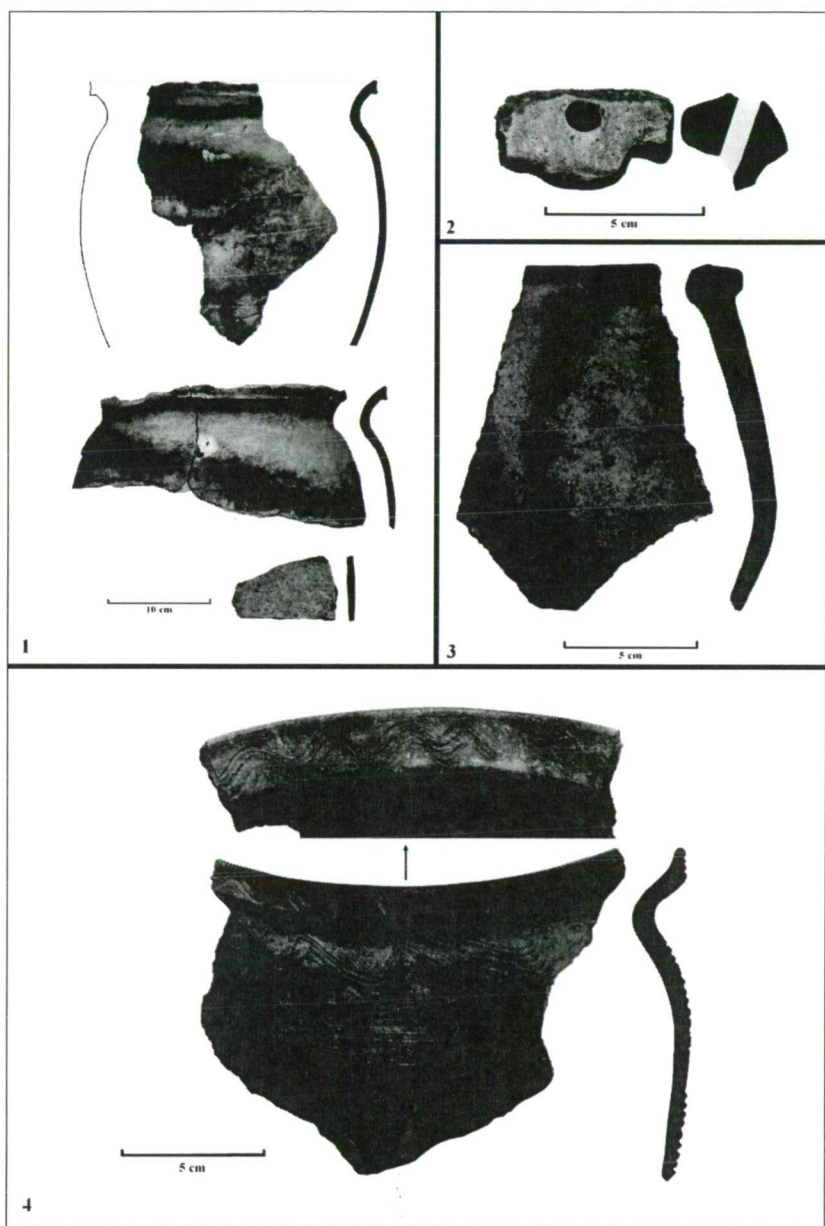
4. tábla: A feltételezett utca vonalát kirajzoló házcsoportok



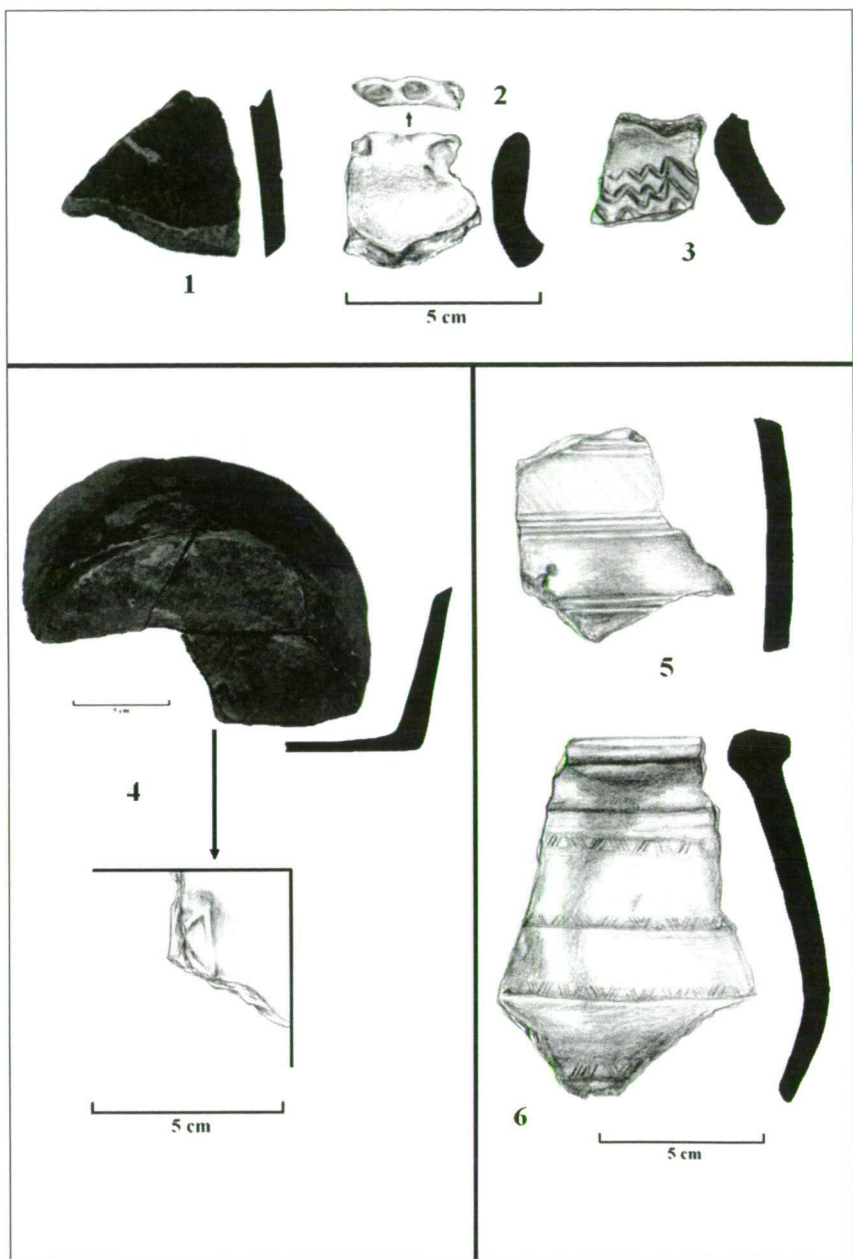
5. tábla: A 2. és a 3. csoport házainak felszínrajzai



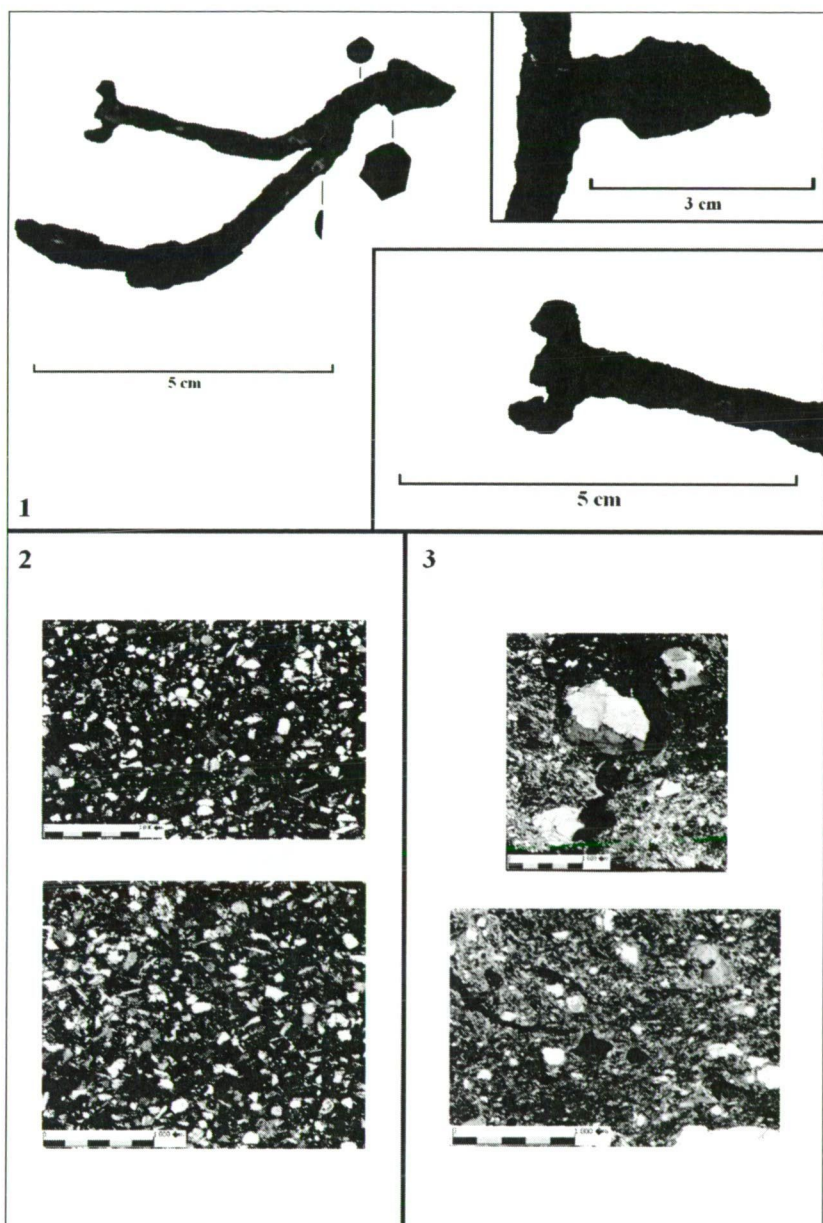
6. tábla: A 2. és 3. házcsoport, illetve a környező objektumok egymáshoz viszonyított kora a szuperpozíciók alapján



7. tábla: 1.: Tárolóedény töredékei; 2.: Bogrács peremtöredéke; 3.: Pecsételt díszű bogrács oldaltöredéke; 4.: Belső peremdíszes fazék töredéke

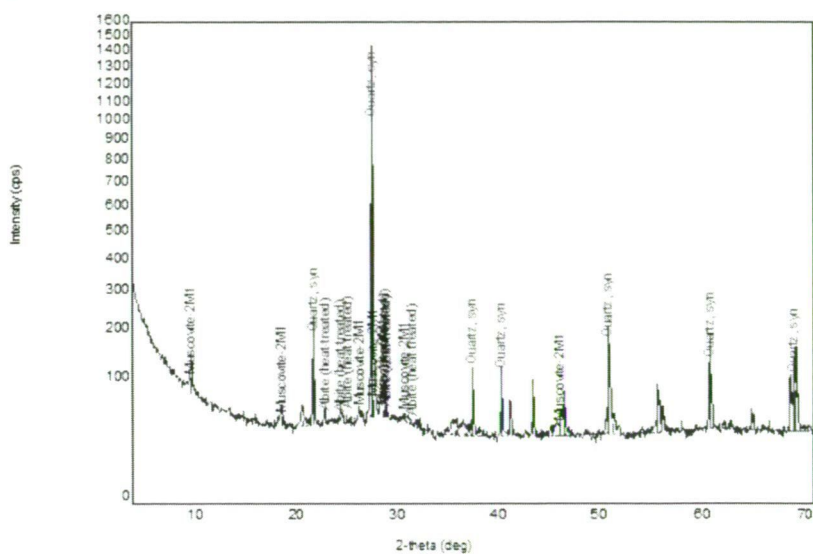


8. tábla: Különböző díszítési módok a kerámiaanyagban

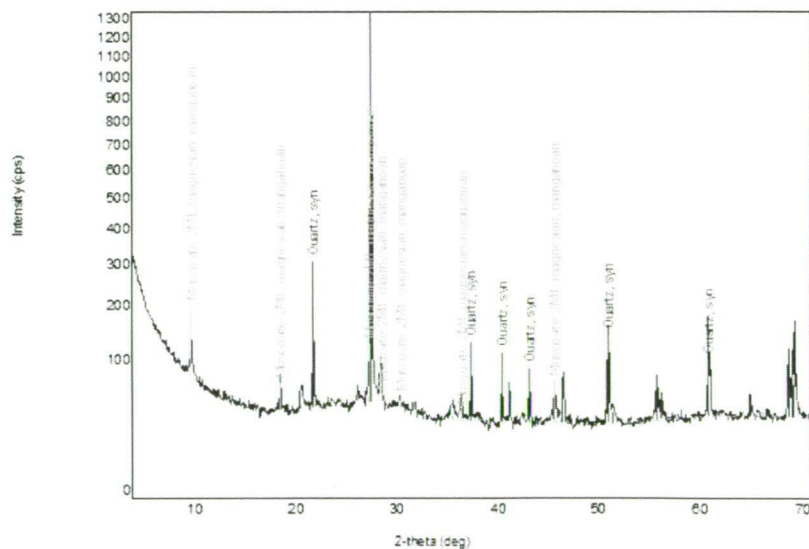


9. tábla: 1.: A 8. házban talált sarkantyú; 2.: Az 1. petrográfiai csoport csiszolati képei; 3.: A 2. petrográfiai csoport csiszolati képei

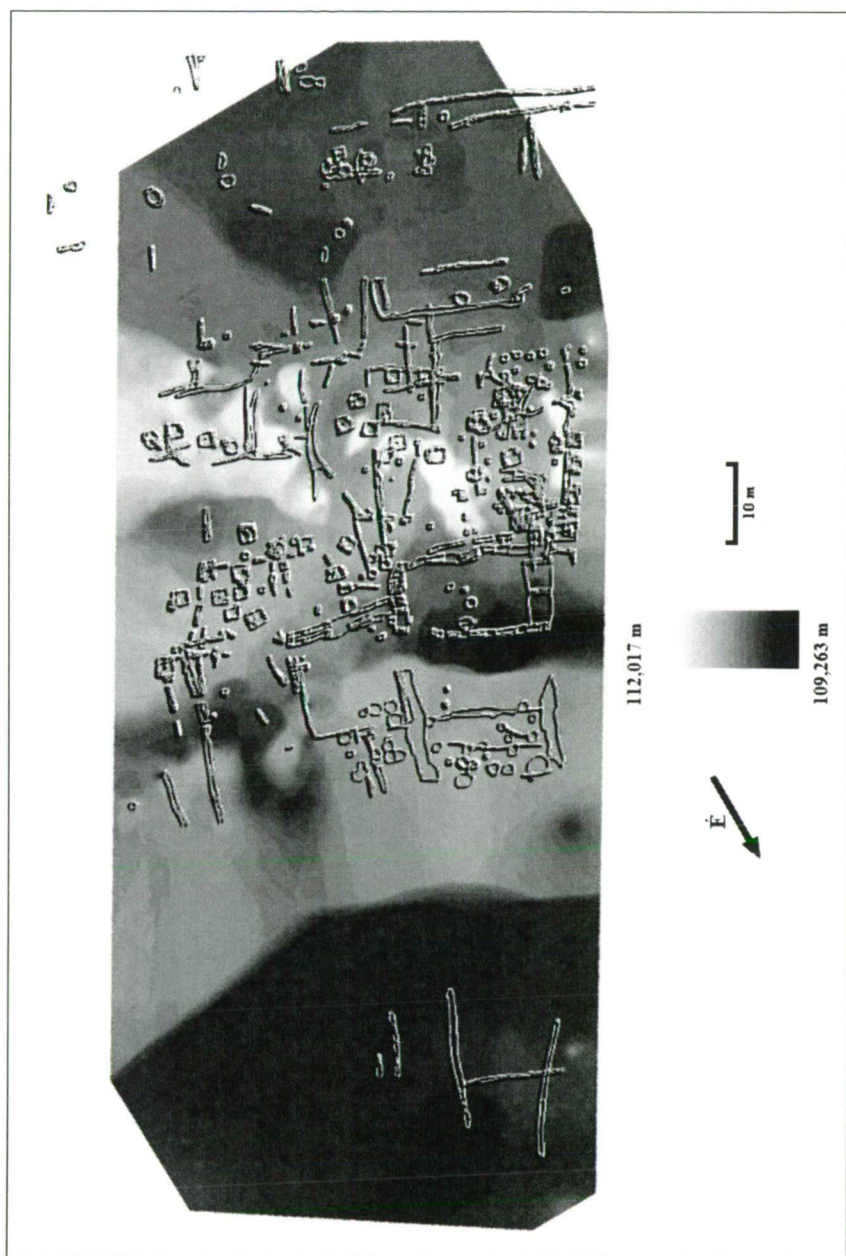
1



2



10. tábla: 1.: A 9. minta diffraktogrammja; 2.: A 12. minta diffraktogrammja



11. tábla: A településrészlet felszínmodellje